

Látogatás angolországi hitrokoninknál.

Az E. K. Tanács által kinevezetvé, hogy folyó évi october hó 18 és 19-ik napjaira Oxfordba menjek a „Manchester College“ megnyitási ünnepére, hazulról október 3-án indultam el, s miután Kolozsváron october 6-án a szükséges utasításokkal elláttattam, Budapestre mentem.

Budapestről october 10-én mentem tovább Fangh Erzsi kisasszonynyal, a ki a londoni „Channing House“ iskolába volt menendő, Bécs, Mainz, Köln, Ostende és Dover irányába October 15-én este 8 óra után értem Londonba; 16-án reggel a nevezett kisasszonyt bevezettem az itt iskolába, a hol örömmel jelenthetem, a legnagyobb szivességgel fogadtak. A tanítónők között több régi jó ismerősömmel találkozá, igyekeztek ezek minket az intézet helyisége és berendezésével megismertetni. Innen a brit és külföldi unitárius társulat titkárához siettem, a ki örömét fejezte ki a felett, hogy az intézet megnyitásán jelen lehetek, majd nagy érdeklődéssel kérdezősködött egyházunkról. Kijelentette, hogy ők mennyire érdeklődnek budapesti egyházközségünk iránt, kimutatták közelebből is, a mikor a 100 font évi segélyt újra megszavazták s jelenben is készek minden erkölcsi támogatásra.

16-án délután értesíttem Dowson titkár és Carpenter tanár urakat Oxfordon a Londonba történt megérkezésemről s tudattam, hogy biztosan jelen fogok lenni a College megnyitási ünnepén. Ugyan e nap délutánján 4—7 óra között a titkár és egy volt tanulótársam meghívása folytán egy „papi értekezleten“ vettem részt. A londoni unitárius papok ör. Brooke Herford kezdeményezésére, társulattá alakultak itt arra nézve, hogy minden hóban összegyűlvén, megbeszéljék a végzett munkát s egyöntetűség tekintetéből tanácskozzanak a további teendők felől. Itt szerencsém volt a londoni unitárius papság egy részét viszont láthatni, míg a más részét megismerni.

October 17-ikét látogatásokra használtam fel; 18-án délelőtt megérkeztem Oxfordba. Itt Fletcher nevű anglikán papnak voltam a vendége, mit ismerve az Angliában levő felekezetek zárkozottságát, csak akkor tudtam magamnak megmagyarázni, a mikor rájöttem, hogy e pap leánya pár évvel ezelőtt hosszabb ideig tartó látogatást tett Magyarországon s kedves emlékekkel távozá, szivesen látott most egy magyar vendéget házuknál.

Oxfordba történt megérkezésem után azonnal értesítést és utasítást nyertem minden további teendőkre nézve. Első dolgom volt,

hogy mielőtt az ünnepély kezdetét venné, a College elnökét, egyik igazgatóját és titkárait meglátogassam. Ekkor jelentettem a titkároknak, hogy a Manchester New College volt magyar tanulóitól ez intézet építési költségei fedezésére 8 font 10 shillinget (107 frt 78 krt) hoztam. Örömmel és köszönettel vették.

October 18-án délután 3 órára az előzetes értesítés és elrendezés iolytán mindnyájan az oxfordi „Music Room“-ba gyűltünk össze, hogy díszmenetben vonuljunk innen a „Manchester College“ megnyitására. Itt beosztattak, hogy ki kivel és minő sorrendben megy? Az amerikai és a magyar küldöttek együtt mentek. Csakis jegy felmutatása mellett lehetett bemenni minden helyre; számomra ily jegyekről már jó előre gondoskodva volt, ki volt jelölve egyuttal a hely is, melyet mindannyiszor elfoglalnom kellett. A College kapuja, ugy könyvtárának ajtaja is több ceremonia közt megnyilt. Pár rövid beszéd volt mindaz, a mit az elnök és az igazgató a közönséghez intéztek; Dowson titkár pedig a különböző üdvözlő iratokat olvasta fel, köztük a miénket is a Méltóságos és Főtisztelendő püspök ur által küldve. A könyvtárból a College szép és tágas imaháza felszentelésére indultunk, hol a különböző küldöttségek az emelvényen foglaltunk helyet. Az istentiszteleten az intézet tanárai és Dowson titkár szerepeltek. E templomozás végeztével telkértek, hogy a következő nap az urvacsorai jegyek kiosztásában segédkezsem. Örömmel vállaltam el e megbízatást s csak most sajnáltam életemben először, hogy palástomat nem vittem volt magammal.

October 19-én délelőtt az urvacsora kiosztásában segédkeztem; s a mire én sulyt nem is fektettem, templomozás után tudtam meg, a mikor ezt szóval is kifejték, hogy angol hitrokonainknak meny nyire jól esett, „hogy az első történeti nevezetességü istentiszteleten egy volt magyar tanuló is papi ténykedése által részt vett.“ Az urvacsora kiosztásánál összesen *haton* szerepelhetünk s megvallom őszintén, hogy ha már egyébért nem is, legalább a hivatás közös érteáért, öröm fogta el lelkemet.

E templomozás után nem sok idővel ez intézetben a tanév ünnepélyes megnyitása történt dr. Drummond az intézet igazgatója által.

Az intézet és kényelemmel berendezett termeinek a megtekintése közbe-közbe megtörtént. Délután 2 óraker mintegy 250 személy az elnök vendégei voltunk villás-reggelire. Itt minden az előre elrendezett és megállapított terv szerint történt.

E napon délután 5—6 óra között kölcsönös megállapodás szerint a College titkárai fogadtak, mely alkalommal élénken tudakozódtak a volt magyar tanulók-, állásuk- és munkálkodásukról. Majd az intézetünkről táplált véleményünket tudakolták, kérdezve: ha vajjon hasznosnak találjuk-e mi saját magunkra nézve ott tanulni? Nagy elismeréssel szólottam e felől, mi ujra örömet szerzett nekik.

19-én este 8 óraker az estély (*converzazione*) vette kezdetét, mely ugy látszik csaknem kizárólag a küldöttségek elfogadására volt

rendezve. A különböző, összesen hat küldöttség elfogadása előbb családiásan, az elnök, igazgató, titkár és nejeik által történt, majd pedig az egész közönség jelenlétében az elnök által a könyvtár tágas helyiségében. Első, mely fogadtatott, az amerikai küldött Everett tanár volt, a második a magyar küldött s úgy következtek a többiek. Mivel arra a küldöttségek számát tekintve is fel voltunk kérve, röviden beszéltünk mindnyájan. Én, magyar fordításban adva, ezeket mondottam :

Elnök ur, hölgyeim és uraim !

Ezelőtt néhány évvel, épen mint a többi magyar tanuló, hálás érzelmekkel hagytam el én is a Londonban levő Manchester New College-ot. Akkor még gondolni se mertem, hogy az idő el fog jöni, a mikor élő szóval fejezhetem ki elismerésemet és köszönetemet önöknek, hogy alkalmat nyújtottak a többi magyar tanuló közt nekem ismerni az önök vallásos és társadalmi életét és tanulni Angliában. Hálás szívvel hagytam volt el önöket s bár teltek az évek, nem törölték el ez érzést keblemből. Üdvözölni s mintegy Isten áldását kérni önökre és munkáikra tértem most vissza körükbe. Engedjék meg azért, hogy szívem említett érzelmével üdvözöljem mindnyájukat e pillanatban.

Boldognak érzem magam, hogy itt lehetek, s még boldogabbá tesz az, hogy meg vagyok bizva a legjobb kívánatait, a legszivesebb üdvözlését adni át ez alkalommal nemcsak a volt magyar tanulóknak, hanem a magyarországi összes unitáriusoknak.

Egy égi kötelék volt az, mely minket összekötött. A kéz, mely átnyult a tengeren, szeretem hinni, Isten által lett megmozdítva. A szivekben, melyek egymáshoz közeledtek, maga Isten lakott, mint a tiszta szeretet.

Czélunk közös; önök itt Angliában s mi Magyarországon küzdünk az emberi nem jólétéért, az igazság terjesztése és a sötétségnek az emberi lélek és értelemről való elosztatásáért.

Ütközet előtt állunk mindnyájan, melyre készülnünk kell. Ez intézet azért emeltetett, hogy mindenkit, a ki ebbe belép, alkalmassá tegyen a küzdelemre. Szent kell hát hogy legyen e hely !

És úgy van; e hely szent ! Itt tanítottak minket, hogy hogyan és kit szeressünk; itt tanítottak, hogy mikép szeressük a tudományt és igazságot; innen vittük magunkkal azt a lelkesedést, mely türelemmel kutatja az isteni világosságot. Legyen hát szent hely ez intézet mindnyájunk előtt; legyen ez egy emlékjel, mely a mint az idő tovább-tovább halad, inkább és inkább lelkesít.

De így szólék: „ez intézet“, s eszembe jut, hogy a legtöbben azt mondhatják közülünk: ez nem az az intézet, mint a melyben mi tanultunk s melyhez ragaszkodnunk kellene! ? S én mégis azt mondom, hogy ez ugyanaz az intézet, mert én e helyen épen azt a lelket, szellemet és szeretetet látom mozogni, mint a mely mozgott egykor Londonban.

S úgy gondolom, hogy nem az anyagi épület, a mely elveszhet,

az, a melyhez nekünk ragaszkodnunk kell, hanem a szellem, a lélek és szeretet. Ez intézetet e szép tulajdonaihoz legyünk hát mi hívek mindnyájan.

Engedjék meg, bogy üdvözljem még egyszer önöket s ez új intézetet a volt magyar tanulók nevében, de üdvözljem különösen az összes magyar unitáriusok nevében. A magyar unitáriusok ama legőszintébb óhaját — imáját hoztam el: hogy mind önök, mind pedig ez intézetük haladjanak időről-időre inkább és inkább boldogulva.

Saját részemről csak keveset mondok; én imádkozom a mindenhatóhoz, hogy küldje áldását ez intézetre és tegye sikeressé munkálkodását.

A magyar küldött után még négy küldöttség fogadtatott. Mindenik beszédére Carpenter tanár, a ki nekünk nagyon jó barátunk, válaszolt. Fülemben csengenek még most is szép és lelkes szavai! Beszédében vonatkozást tett a magyar unitárius egyházak régiségére, küzdelmekre s örömet fejezte ki azon, hogy az intézet megnyitásán ez is képviselve van. A távol kelet a messze nyugattal ölelkezhetik: ez csak a szeretet jele. Majd személyemre tért át, hogy mi régi ismerősek vagyunk s hiszi, hogy az az intézet szelleme, a mely engem a távol keletről oda vitt; örül az intézetükhez való ragaszkodásunknak, mert ez is erőt, lelkesedést ad nekik is munkálkodásukban.

Az estélynek vége lett s vége ezzel a megnyitási ünnepnek is. Még egy napot — 20-ikát — töltöttem Oxfordban. Ezt a College épülete megtekintésére, Oxford megismerésére s az elnök, titkárok és az intézeti tanároknál tett búcsulátogatásaimra használtam fel. Ez alkalommal Carpenter tanár azt ígérte, hogy nemsokára el fog jönni ő is meglátogatni minket Magyarországon; a jövő nyáron — mondá — elmegy Amerikába s aztán hozzánk jó.

Szükségtelen talán jeleznem is, hogy mindenütt a legnagyobb szivességgel talákoztam.

October 21-én hagytam el Oxfordot és tértem vissza Londonba, elmélkedve a két város közti roppant különbségről. Az egyetemi, ez világváros; az csendes, ez zajos; ott szerezhetni tudományt, itt tapasztalást; ott szép a tanulás, itt a társadalmi élet; Oxfordban minden tanár mintegy ösztönt ad az ifjúnak, Londonban minden pap mintegy lelket ad az embernek.

21-ike után Londonban egy unitárius pap, volt tanuló-társam Jellie Vilmos barátom szivességét vettem igénybe. A brit és külföldi unitárius társulat titkárával több alkalommal volt szerencsém találkozni s vele egyházi ügyekről beszélgetni. Talákoztam itt egyszersmind több nevezetes unitárius emberrel, a kik mindannyian behatóan és érdekléssel tudakozódtak állapotaink felől.

22-én S. S. Taylor vendége voltam, a ki nekünk szintén jó barátunk és csak a múlt évben hagyta el a britt és külföldi unitárius társulat pénztárnoki hivatalát, de jelenben is több egyházi bizottságnak a tagja. Ott újra egyházunk szervezetéről, vallásközönségünk földmivelő népe életéről és munkálkodásáról, papjaink s ezek fizeté-

séről kellett felvilágosítást adnom. Ez ember hozta először szóba azt, a mit másnap a titkár ismételt, t. i. hogy embereink miért nem áldoznak többet az egyházak érdekében; miért nem emelik évi fizetésüket az egyházak fentartására, mint ők Angliában? például önmagát hozta fel, mint a ki csaknem egyedül tud összegyűjteni, beszerezni mindent egy kisebb unitárius egyházközség fentartására; és ezenkívül — mondá — egy-egy új alapot kellene aláírás útján létrehozunk minden évben. Felvilágosításul elmondottam, hogy a mint azt Paget János írataiból is tudhatja, mi sok küzdelmen mentünk keresztül, csaknem minden erőnket és áldozatunknak nagy részét iskoláink fentartása vette igénybe még a legközelebbi múlt időben is; de talán pár év múlva már oda juthatunk, hogy iskoláink nem fognak nagyobb mérvű áldozatot követelni s akkor többet áldozhatnak embereink egyházközségeink érdekében is. Megjegyeztem, hogy mindazok mellett is visszaesés semmiben sincsen, sőt előhaladás van napról-napra, mert híveink az ők viszonyaikhoz képest áldozatukat meghozzák kisebb-nagyobb mértékben itt is és ott is. Ugyan e szavakat ismételtém 23-án este Bowie titkárnak is

October 23-án egy vasárnapi iskola 50 éves fennállásának ünnepén (jubileum) voltam jelen, a hol újlag több nevezetes emberrel volt szerencsém beszélgetni. Itt meggyőződtem angol hitrokonainknak az ott tanuló magyar nőink iránt való figyelméről is, a mennyiben, hogy Fangh Erzsébet kisasszony annál hamarabb és könnyebben megismerkedhessék az angol élettel, nyelvvel és viszonyokkal, a Sharpe kisasszonyok elhozták ez ünnepélyre, a hol többekkel megismertették, a kik mindannyian nagy figyelemmel és előzékenységgel voltak iránta.

October 24-én Tagart kisasszonynak voltam a vendége, a kinél Hill kisasszony is. A kik a budapesti templomunk felszentelésén együtt voltak jelen. jelen volt. Kedves dolog volt vissza-emlékezésüket hallgatni. Tagart kisasszony a „postal mission“ elnöke, Hill kisasszony pedig ennek titkára lévén, örömmel kell feljegyeznem, hogy a legszívesebben ismertettek meg mind általánosságban, mind pedig részleteiben ez egylet célja és hivatásával, munkálkodásával és az eddig elért eredménnyel is. Sajnálatomra, abbéli óhajuknak, hogy néhány napig még körükben maradjak, nem tehettem eleget, mert Londont ugyanazon nap estéjén elhagytam. De mielőtt ezt tettem volna, házigazdám és jó barátom, Jellie Vilmos lelkész úr megigézte, hogy ha csak lehet, pár év alatt a látogatást viszonzni fogja hazánkban.

October 24-én este elhagytam Londont. Utamat hazafelé Newhaven, Dieppe, Páris, Turin, Bécs és Budapesten át vettem.

Turinban October 26. és 27-ik napjain látogatást tettem hazánk nagy fia, Kossuth Lajosnál és Rutkayné ő nagyságánál, s mivel egybeközött ez alkalommal vallásunkról is szó volt, erről röviden beszéltünk.

— 26-án délután 4 órakor Rutkayné ő nagysága fogadott s beszélgetés közben egyszer névjegyemre tekintve, így szólott:

„Ön tehát unitárius lelkész!?”

„Bátyám nem egyszer mondá, hogy egyedül az önök vallása az, a melynek jövője van, mely nemcsak a szívet, hanem az értelmet is kielégíti.“

— Kossuth 27-én délután 2 órakor fogadott; „az önök vallása — szóla — leginkább megfelel az észnek s ezenkívül különösen Amerikában nagyon ügyes emberek vannak.“

Ennyi, a mi beszélgetésünkből vallásunkra vonatkozott. Én azokról a nehézségekről szóltam, melyekkel vallásunknak főleg Magyarországon kell küzdeni.

Utamat tovább folytatva, november 4-én értem Kolozsvárra, a hol a 6-án tartott E. K. Tanács ülésen már szóval röviden jelentést tettem, hogy angol testvéreinknél mindenütt szíves fogadtatásra találtam s hogy örömeiket fejezték ki azon, hogy intézetük megnyitásán egy volt magyar tanuló is jelen lehetett.

CSIFÓ SALAMON,
árkosi unitárius lelkész.

Az amerikai legelső unitárius ekklesia 75-ik évfordulójának ünnepélye.

Folyó évi october 29-én egy lélekemelő ünnepély folyt le az „első független Krisztus egyházban“, Baltimorban (First Independent Christ's Church). A hívek buzgóságából kiújították, szép toronnyal ékesítették fel, s *Pratt Enoch*, ki egy pár évvel ezelőtt egy nyilvános könyvtárt állított fel a város számára, egy gyönyörű szép orgonát készíttetett a maga költségén. A templomot újra felszentelték nagyszámu hallgatóság előtt. A templom nagy szerepet játszott az amerikai unitarismus történelmében. Az amerikai unitarismusnak ez a *bölcsője*. Az 1818-iki év oct. 29-én, a nagy *Channing* szentelte volt fel e templomot, s beszédje, melyet ez alkalommal tartott, egész forradalmat idézett elő a szabadelvű theologia mezején; s ekkor indult meg az unitárius mozgalom, mely csakhamar elárasztotta Uj-Angliát, s Boston és Cambridge lett a központ.

Az egyházi gondnok elnöke, *Lilly Allonzo*, előadva a templom újra építésének történelmét, dr. *Weld* lelkészhez fordult, s így szólt: „a Tisztelendő ur lelkésítő szózata és erélyes támogatása nélkül nem értük volna el célunkat; most pedig felkérem, szíveskedjék e templomot újra felszentelni a „*Mindenható Isten tiszteletére*.“

Dr. *Weld* lelkész találó szavakkal üdvözölte az ekklesia tagjait, s a más vallásfelekezetek képviselőit. Az építtető bizottság tagjaihoz így szólt: „Önök bebizonyították buzgóságukkal, hogy a 19-ik százban is lehet az *Istennek imaházat* építeni, ha vallásos érzelem honol a szivekben.“

„Baltimori polgárok, s különböző vallásfelekezetek képviselői! Ezelőtt 75 évvel at áink egy kérést adtak volt be *Mary-land* (állam) törvényhatóságához, melyben szabadalmat kértek a szabadelvű keresztény vallás ígéinek a hirdetésére. Megadatott. S e helyen felépült a régi templom. Minő változás! Akkor az Egyesült Államok lakossága csak 10 millió volt Baltimor egy jelentéke en tengerparti város. *Monroe* Jakab, akkori elnök, csak 21 államnak volt az elnöke. Dr. *Freeman* Jakab, ki akkor a *bostoni Kings'chapel*-ben volt Rector, vetette mag az alapját ez egyháznak, megtagadván bizonyos tévedéseket a „Közönséges imakönyvben“ (Common Prayerbook), s így ez ekklesia lett a *legelső unitárius egyház* Amerikában. 1818. oct. 29-ke s 1893. oct. 29-ke közötti idő alatt minő nagy változás ment végbe az emberiség vallási nézeteiben s gondolkozásmódjában!... Ezelőtt